

Herrgårdar och borgarhus

UTSTÄLLNING I
NORDISKA MUSEET 1940

Under den nu pågående konflikten i Europa har den moderna krigsapparaten upprepade gånger visat sin ohyggliga effektivitet. Ledande personer från länder, som drabbats av kriget, ha beklagat att de icke ens äga fullgoda avbildningar och beskrivningar av nu bortsopade monument, som tidigare betraktats som omistliga. Samtidigt har ofta framhållits, att Sverige i detta avseende har en betydligt bättre ställning än de flesta andra länder i Europa, tack vare en långt driven kulturhistorisk forskning.

I det avbildnings- och beskrivningsarbete, vi framför allt ha att tacka, att vårt land på detta område står bättre rustat än många andra nationer, har Nordiska museet genom sina så småningom allt mer utvidgade fältarbeten tagit verksam del. Under de sista 15 åren ha dessa forskningsarbeten nått en vidsträckt omfattning med verksam stöd av de statliga och i många fall även av de kommunala myndigheterna eller i samarbete med lokala föreningar.

Utställningen av herrgårdar och borgarhus visar en liten bråkdel av det material som insamlats inom en gren av dessa kulturhistoriska undersökningar. Det är ofantliga uppgifter museet här ställt sig före och de äro ännu långt ifrån slutförda. Tillräckligt mycket är emellertid insamlat för att giva en låt vara schematisk framställning av den stilutveckling våra herrgårdar genomgått sedan medeltiden och lämna prov på städernas olika hustyper. Ett litet urval dekorativa stensulpturer och gjutjärnsurnor från resp. tidsepoker få ange bildernas skala.

Utställningen äger rum i Kungl. Livrustkammarens lokaler, vilka på grund av samlingarnas evakuering i det närmaste tömts.

Av herremännens bostäder upptogo de stora stenslotten

först impulserna utifrån. I spetsen gingo under äldre vasatid kungahusets slottsbyggnader i renässans, följda av högadelns symmetriska senrenässansslott under yngre vasatid och den karolinska tidens representativa byggnadsverk av arkitekter sådana som Tessinarna och Jean de la Vallée. Symmetrien sträckte sig under den karolinska tiden till att omfatta icke endast byggnaderna utan även trädgården och den närmaste omgivningen. Carl Hårleman var det ledande namnet under Fredrik I:s tid, vars enklare arkitektur följer principerna från karolinsk tid.

Även under rokokotiden var Hårleman verksam och har medverkat vid skapandet av den specifikt svenska tvåvåninga herrgård, som sedan vidare utformades av Jean Erik Rehn under rokokotiden och ytterligare i klassisk anda under den gustavianska tiden.

Empirens arkitektur följer mera direkt klassiska förebilder. Kolonner, bågställningar och släta putsytor äro tidens kännetecken. Stilen får sin rikaste utformning i 1800-talets stora slott och frodas samtidigt med gotik och renässans samt en i exotiska länder utformad bungalowstil i osymmetriska, engelska villor.

Den engelska parken är 1800-talets kanske mest karakteristiska stilskapelse. Också passade denna romantiska, efterbildade natur tidens kynne utmärkt väl. Redan under gustaviansk tid började man visserligen lägga oregelbundna parker omkring de regelbundna trädgårdsanläggningarna, men först under 1800-talet nådde denna parkform sin fulländning och fick en ofantlig popularitet.

Jämsides med stenslotten, vilka voro förbehållna ett fåtal, levde och frodades den timrade herrgården. Under vasatiden i form av oregelbundna och fästningsartade träborgar omkring helt innestängda gårdar. På karolinsk tid efterbildades den stora arkitekturen i timmer och symmetrien infördes. Säteritaket fick sin för Sverige typiska

utformning och blev tillsammans med rödfärgen ett ståndstecken. Många flyglar omkring en väl inhägnad gårdsplan giva timmergården ett avvisande yttre, som betonar traditionens makt. I det följande minskades antalet flyglar. Gårdarna blevo öppna och den rådande stilen tillämpades i den mån det lät sig göra. Huvudbyggnaden i empirestilens timmerherrgård ligger ensam utan flyglar. Slätpanel och ljus oljefärg, kolonner och bågformer söka ge sken av stenarkitektur.

Timret var också städernas mest använda byggnads-material. I detta material utformas över hela landet en särskild stadsbyggnadstyp, där skiftningarna i stil icke kan förtaga intrycket av likformighet. Vid de stora gatorna ligger handelsgårdarna med sina ståtliga bostadshus och stora gårdsplaner omgivna av väldiga magasin. Hantverkarnas gårdar äro allt efter ägarens ekonomiska och sociala standard enklare och mer avsidet belägna. De fattigaste ha små stugor liksom båtsmännen. För att taga så litet av gatumarken som möjligt, ligga de ofta med gaveln åt gatan.

Sydsveriges korsvirkesgård får sin särskilda prägel av materialet men visar samma huvudtyper som timmergårdarna. Materialet gav anledning till en rik och elegant, skuren och målad dekoration, särskilt utmärkande för 1500- och 1600-talen.

Stenhusen voro de rikas privilegium, av myndigheterna särskilt gynnade både för det förnäma utseendet och för den minskade brandfaran. I de flesta städer blevo de emellertid mycket ovanliga.